

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	13
Το αντικείμενο του συγγράμματός μας	13
Οι στόχοι και το κοινό μας	14
Οργάνωση του βιβλίου	15
Άλλα χαρακτηριστικά του βιβλίου	16
Ευχαριστίες	18

ΜΕΡΟΣ Ι

Εισαγωγή

Κεφάλαιο 1. Η ψυχολογία ως επιστήμη: σύντομη γνωριμία	25
Ιστορική αναδρομή: βασικοί σταθμοί εξέλιξης της ψυχολογίας	27
Η ψυχολογία σήμερα	31
Κλάδοι σύγχρονης ψυχολογίας	34
Μέθοδοι επιστημονικής έρευνας	37
<i>Περίληψη</i>	42
 Κεφάλαιο 2. Μελετώντας την ανάπτυξη	45
Το αντικείμενο της ψυχολογίας του παιδιού	47
Η ιστορία της ψυχολογίας του παιδιού	51

Τάσεις και προβληματισμοί στην ψυχολογία του παιδιού	58
Η έρευνα στην ψυχολογία του παιδιού	70
Περίοδοι ανάπτυξης	81
<i>Περίληψη</i>	84

Κεφάλαιο 3. Σύγχρονες θεωρίες ανάπτυξης 87

Η φύση των θεωριών της ανάπτυξης	89
Θεωρίες ωρίμανσης	93
Ψυχοδυναμικές θεωρίες ανάπτυξης	96
Συμπεριφοριστικές θεωρίες ανάπτυξης	106
Γνωστικές θεωρίες ανάπτυξης	116
Κοινωνικοπολιτισμικές θεωρίας ανάπτυξης	126
Συγκριτική επισκόπηση των θεωριών ανάπτυξης	129
<i>Περίληψη</i>	131

ΜΕΡΟΣ II

Η αρχή της ζωής

Κεφάλαιο 4. Οι γενετικές διαδικασίες 139

Εισαγωγή	141
Μηχανισμοί γενετικής μεταβίβασης πληροφοριών	141
Η γονιμοποίηση	143
Οι επιδράσεις των γονιδίων στη διαφορετικότητα των ανθρώπων	145
Γενετικές ανωμαλίες	149
Γενετική καθοδήγηση	155
Κληρονομικότητα-περιβάλλον: η σχετικότητα των επιδράσεών τους	159
<i>Περίληψη</i>	166

Κεφάλαιο 5. Προγεννητική ανάπτυξη και τοκετός 169

Εισαγωγή	171
Οι μέλλοντες γονείς - προβληματισμοί και αντιδράσεις	171
Προγεννητική ανάπτυξη	176
Προγεννητικές περιβαλλοντικές επιδράσεις	188
Ο τοκετός	201
<i>Περίληψη</i>	210

Κεφάλαιο 6. Το νεογέννητο βρέφος	215
Εισαγωγή	217
Βιοσωματική ανάπτυξη	218
Κινητική ανάπτυξη	232
Γνωστική ανάπτυξη	237
Ο συναισθηματικός κόσμος του νεογέννητου	245
Η αξιολόγηση του νεογέννητου	249
<i>Περίληψη</i>	251

ΜΕΡΟΣ III

Το βρέφος: από τον 1ο ως το 18ο μήνα

Κεφάλαιο 7. Βιοσωματική ανάπτυξη κατά τη βρεφική ηλικία	259
Εισαγωγή	261
Αλλαγές στο ύψος και το βάρος	262
Η ανάπτυξη του εγκεφάλου	264
Βιολογικοί ρυθμοί και ανάγκες του βρέφους	267
Κινητική ανάπτυξη	273
Υγεία και σωματική ασφάλεια του βρέφους	284
<i>Περίληψη</i>	288

Κεφάλαιο 8. Γνωστική ανάπτυξη κατά τη βρεφική ηλικία	291
Εισαγωγή	293
Η αντίληψη του βρέφους	294
Η μάθηση στη βρεφική ηλικία	303
Η γέννηση της ευφυΐας	309
Η γλωσσική ανάπτυξη κατά τη βρεφική ηλικία	322
Το παιχνίδι και η σημασία του στην αισθησιοκινητική ανάπτυξη του βρέφους	343
Η αξιολόγηση της νοημοσύνης του βρέφους	349
<i>Περίληψη</i>	352

Κεφάλαιο 9. Ψυχοκοινωνική-συναισθηματική ανάπτυξη του βρέφους	359
Εισαγωγή	361

Τα συναισθήματα του βρέφους	364
Προσκόλληση	365
Οι κοινωνικές επαφές κατά τη βρεφική ηλικία	390
Αγωγή και φροντίδα των βρεφών έξω από τα πλαίσια της οικογένειας	397
Οι συνέπειες του στερητικού περιβάλλοντος στην ανάπτυξη του παιδιού	405
Περίληψη	408

ΜΕΡΟΣ IV

Το νήπιο: από 18 μηνών ως 3 ετών

Κεφάλαιο 10. Βιοσωματική ανάπτυξη κατά τη νηπιακή ηλικία	417
Εισαγωγή	419
Αλλαγές στο ύψος και το βάρος	420
Παράγοντες που επηρεάζουν τη σωματική ανάπτυξη	422
Τάσεις στην ανάπτυξη	424
Αλλαγές στις αναλογίες και τη μορφή του σώματος	425
Η ανάπτυξη του εγκεφάλου	426
Βιολογικοί ρυθμοί και ανάγκες του νηπίου	428
Κινητική ανάπτυξη	433
Υγεία και σωματική ασφάλεια του νηπίου	443
Περίληψη	444
Κεφάλαιο 11. Γνωστική ανάπτυξη κατά τη νηπιακή ηλικία	449
Εισαγωγή	451
Η αντίληψη του νηπίου	452
Η νοητική ανάπτυξη του νηπίου	457
Η γλωσσική ανάπτυξη κατά τη νηπιακή ηλικία	473
Το παιχνίδι στη νηπιακή ηλικία	492
Η αξιολόγηση της νοημοσύνης του νηπίου	508
Περίληψη	510
Κεφάλαιο 12. Ψυχοκοινωνική-συναισθηματική ανάπτυξη του νηπίου	515
Εισαγωγή	517

Η πορεία απόκτησης αυτονομίας	518
Περιέργεια για το φύλο και τη σεξουαλικότητα	526
Η διαφοροποίηση του ρόλου του φύλου	527
Η ανάπτυξη φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς	540
Οι διαπροσωπικές σχέσεις του νηπίου	543
Κοινωνικοποίηση - διαπαιδαγώγηση κατά τη νηπιακή ηλικία	555
<i>Περίληψη</i>	567

ΜΕΡΟΣ V

Το παιδί της προσχολικής ηλικίας: από 3,5 ως 6 ετών

Κεφάλαιο 13. Βιοσωματική ανάπτυξη κατά την προσχολική ηλικία

Εισαγωγή.....	579
Αλλαγές στο ύψος, το βάρος και τις αναλογίες του σώματος	580
Ατομικές διαφορές στη βιοσωματική ανάπτυξη	582
Ανάπτυξη του εγκεφάλου	585
Βιολογικοί ρυθμοί και ανάγκες του παιδιού της προσχολικής ηλικίας	591
Κινητική ανάπτυξη	593
Η κακοποίηση του παιδιού	608
<i>Περίληψη</i>	611

Κεφάλαιο 14. Γνωστική ανάπτυξη κατά την προσχολική ηλικία

Εισαγωγή	617
Η αντίληψη	618
Γνωστικά επιτεύγματα του παιδιού της προσχολικής ηλικίας	624
Ο ρόλος των ενηλίκων στη γνωστική ανάπτυξη	643
Η φαντασία του παιδιού της προσχολικής ηλικίας	645
Το παιδί οικοδομεί ένα «μοντέλο» του κόσμου	649
Η γλωσσική ανάπτυξη κατά την προσχολική ηλικία	656
Το παιχνίδι και η σημασία του στη γνωστική ανάπτυξη του παιδιού της προσχολικής ηλικίας	676
Προσχολική εκπαίδευση	679
Η αξιολόγηση της νοημοσύνης του παιδιού της προσχολικής ηλικίας	688
<i>Περίληψη</i>	691

Κεφάλαιο 15. Η ψυχοκοινωνική ανάπτυξη του παιδιού	
της προσχολικής ηλικίας	699
Εισαγωγή	701
Κοινωνική αντίληψη	703
Διαπροσωπικές επαφές του παιδιού της προσχολικής ηλικίας	710
Παιδική επιθετικότητα	717
Οι παιδικοί φόβοι	734
Η ανάπτυξη της ηθικότητας	742
Κοινωνικοποίηση - διαπαιδαγώγηση του παιδιού	
της προσχολικής ηλικίας	751
Η δομή της οικογένειας και οι επιδράσεις της στο παιδί	775
<i>Περίληψη</i>	786
Μια τελευταία σημείωση	792
Βιβλιογραφία	795

Το αντικείμενο του συγγράμματός μας

Καθώς τα βρέφη μεγαλώνουν και γίνονται παιδιά, και καθώς τα παιδιά γίνονται έφηβοι, συντελούνται πολλές μεταβολές. Μερικές απ' αυτές είναι μικρές και συχνά περνούν απαρατήρητες, ενώ οι περισσότερες είναι βαρυσήμαντες και έντονα αισθητές. Οι μεταβολές αυτές συνιστούν το αντικείμενο του επιστημονικού πεδίου που ονομάζεται **ψυχολογία του παιδιού** και αποτελεί έναν εξειδικευμένο κλάδο της **εξελικτικής ψυχολογίας**. Η εξελικτική (ή αναπτυξιακή) ψυχολογία μελετά την εξέλιξη της συμπεριφοράς του ανθρώπου και την πορεία των αλλαγών που υφίσταται στον ψυχικό του βίο από τη σύλληψη μέχρι το τέλος της ζωής του. Περιγράφει και ερμηνεύει κατά τρόπο επιστημονικό την αναπτυσσόμενη συμπεριφορά του βρέφους, του νηπίου, του παιδιού της σχολικής ηλικίας, του έφηβου, του νέου, του μεσήλικα, του γέροντα. Η ψυχολογία του παιδιού μελετά ειδικά την πορεία της ψυχικής συγκρότησης του ανθρώπου από τη στιγμή της σύλληψης της ζωής μέχρι την εφηβεία. Πρόκειται δηλαδή για την ψυχολογία του αναπτυσσόμενου ανθρώπου. Το βιβλίο αυτό εντάσσεται στα πλαίσια της ψυχολογίας του παιδιού, αλλά ασχολείται ειδικά με τις περιόδους ανάπτυξης από τη σύλληψη μέχρι το 6ο έτος της ζωής. Επιπλέον ασχολείται με τα παιδιά σ' όλο τον κόσμο. Όποιες και αν είναι οι διαφορές τους στο ανάστημα, στο χρώμα, στο φύλο ή στην ιδιοσυγκρασία, οποιεσδήποτε διαφορές και αν έχουν ανάμεσά τους στις δεξιότητες ή τις ικανότητές τους, τα παιδιά έχουν όμοιες ανάγκες για αγάπη, σεβασμό, φροντίδα και σημασία. Ωστόσο το βιβλίο αυτό ασχολείται και με το παιδί ως ξεχωριστό άτομο, αφού το κάθε παιδί έχει τη δική του προσωπικότητα, τα δικά του δυνατά και αδύνατα σημεία. Φιλοδοξία μας είναι να δώσουμε μια λεπτομερή, εξειδικευμένη μελέτη του ανθρώπου από τη σύλληψη και τη γέννησή του μέχρι την

είσοδό του στο δημοτικό σχολείο. Στα πλαίσια της προσπάθειας αυτής θα καλύψουμε, εκτός από την προγεννητική, τη νεογνική, τη βρεφική, τη νηπιακή και την προσχολική περίοδο ανάπτυξης¹.

Οι στόχοι και το κοινό μας

Όσο περισσότερο εργαζόμαστε στον τομέα της εξελικτικής ψυχολογίας, τόσο πιο δυνατή νιώσαμε την ανάγκη να μοιραστούμε τις γνώσεις μας με άλλους. Η ανάγκη και η επιθυμία μας αυτή ενισχύθηκε ακόμη περισσότερο όταν γίναμε γονείς και παρακολουθούσαμε από κοντά την πορεία ανάπτυξης των ιδίων των παιδιών μας. Τόσο οι επαγγελματικές όσο και οι προσωπικές εμπειρίες μας στον τομέα αυτό μας εντυπωσίασαν από τη μια και από την άλλη μας έδειξαν κάτω από ένα μεγεθυντικό φακό την πολυπλοκότητα των διαδικασιών της ανάπτυξης και την αναγκαιότητα της συνεχούς μελέτης και ενασχόλησης με αυτές. Σήμερα, χάριν της έντονης ερευνητικής δραστηριότητας των ειδικών, έχουν αυξηθεί οι γνώσεις μας γύρω από την κατανόηση και την προώθηση της σωματικής, πνευματικής και συναισθηματικής ανάπτυξης του παιδιού, καθώς επίσης των πιθανών αρνητικών συνεπειών αν αποτύχομε. Ωστόσο είναι αναγκαίο οι γνώσεις αυτές να μη μένουν μόνο σε θεωρητικό επίπεδο και μάλιστα μόνο ανάμεσα στους ειδικούς, αλλά να μεταφέρονται σε όλους εκείνους που έχουν σχέση με το παιδί και να μετατρέπονται σε αποτελεσματικά προγράμματα δράσης.

Απευθυνόμαστε σε όλους όσους ενδιαφέρονται πραγματικά να γνωρίσουν το παιδί και την πορεία της ανάπτυξής του. Αυτοί μπορεί να είναι σπουδαστές οι οποίοι παρακολουθούν μαθήματα εφαρμοσμένης ψυχολογίας ή σπουδαστές των Επιστημών της Αγωγής και μέλλοντες νηπιαγωγοί /δάσκαλοι. Μπορεί να είναι επιστήμονες που ασχολούνται με θέματα αγωγής και κοινωνικής πρόνοιας. Πάνω από όλα όμως το σύγγραμμα αυτό απευθύνεται στους γονείς (ή εκείνους που αναλαμβάνουν το ρόλο αυτό), αφού είναι στο πλαίσιο της αλληλεπίδρασης παιδιών και γονιών που βλέπουμε τον αναπτυσσόμενο άνθρωπο να θάλλει ή δυστυχώς να αποτυγχάνει. Η καλή γνώση των αναπτυξιακών αλλαγών οι οποίες συντελούνται στο σώμα, στο πνεύμα και στο συναισθηματικό κόσμο του παιδιού θα βοηθήσει τους γονείς όχι μόνο να παρακολουθούν ως απλοί θεατές, αλλά και να «συνοδεύουν» τα παιδιά τους στο δύσκολο ταξίδι της διαμόρφωσης της προσωπικότητας και της ταυτότητάς τους. Ακριβώς για το λόγο αυτό στοχεύσαμε στη διαμόρφωση ενός κειμένου που να είναι βατό

1. Ελπίζουμε ότι θα μας δοθεί ο χρόνος και η ευκαιρία να συνεχίσουμε τη συγγραφική μας προσπάθεια και να ακολουθήσει η συνέχεια αυτού του έργου η οποία να καλύπτει τη σχολική ηλικία και την εφηβεία.

σε οποιονδήποτε, ανεξάρτητα από το μορφωτικό ή το πολιτισμικό υπόβαθρό του. Στοχεύσαμε επιπλέον να δώσουμε ένα κείμενο στο οποίο να υπάρχει όσο το δυνατόν περισσότερη ισορροπία μεταξύ θεωρίας, έρευνας και πρακτικών εφαρμογών. Ο αναγνώστης θα αντιληφθεί πολύ ενωρίς ότι το κείμενό μας έχει μια δυνατή θεωρητική προσέγγιση ενισχυμένη από εκτεταμένη συζήτηση πρόσφατων ερευνητικών πορισμάτων. Παράλληλα όμως θα ανακαλύψει ότι η θεωρία και τα πορίσματα της έρευνας αποτελούν το υπόβαθρο για τις πρακτικές εφαρμογές οι οποίες είναι εμφανέστατες σε παραδείγματα διάσπαρτα στο κείμενο. Οι εφαρμογές αυτές έχουν ως βασικό στόχο να βοηθήσουν κυρίως το γονιό και τον/τη νηπιαγωγό να φέρει καλύτερα εις πέρας τη βαρυσήμαντη αποστολή του.

Οργάνωση του βιβλίου

Η επιλογή και διάταξη των θεμάτων προς παρουσίαση έγινε με τρόπο που να εξυπηρετεί ακόμη και τον αναγνώστη εκείνο ο οποίος ασχολείται για πρώτη φορά με την ψυχολογία ή ειδικότερα με την ψυχολογία του παιδιού. Το βιβλίο αυτό αποτελείται από πέντε μέρη. Στο *πρώτο μέρος* (I) επιχειρείται μια σύντομη γνωριμία του αναγνώστη με την επιστήμη της ψυχολογίας, κάτι το οποίο κρίναμε αναγκαίο ώστε να γίνει αποσαφήνιση και απομυθοποίηση του τομέα αυτού, για να μπορέσουμε να προχωρήσουμε σε ανάλυση του αντικειμένου της ψυχολογίας του παιδιού και των επικρατέστερων θεωριών σχετικά με την ανάπτυξη. Το *δεύτερο μέρος* (II) πραγματεύεται την αρχή της ζωής, τις γενετικές διαδικασίες οι οποίες εμπλέκονται στη γενετική μεταβίβαση, την προγεννητική ανάπτυξη και τον τοκετό καθώς επίσης την προσαρμογή και ανάπτυξη του νεογέννητου βρέφους. Στο *τρίτο μέρος* (III) επιχειρείται λεπτομερής παρουσίαση των αλλαγών που συντελούνται σε όλους τους βασικούς τομείς ανάπτυξης κατά τη βρεφική ηλικία, ενώ στο *τέταρτο* (IV) και στο *πέμπτο* (V) μέρος επιδιώκεται παρουσίαση των αναπτυξιακών αλλαγών κατά τη νηπιακή και προσχολική ηλικία αντίστοιχα.

Στην εξελικτική ψυχολογία έχουν επικρατήσει δύο τρόποι παρουσίασης του φαινομένου της ανθρώπινης ανάπτυξης. Σύμφωνα με τον πρώτο τρόπο, επιχειρείται μια προσέγγιση **κατά περίοδο και τομέα ανάπτυξης**. Όλα τα χαρακτηριστικά και οι ιδιομορφίες της συμπεριφοράς παρουσιάζονται ξεχωριστά για κάθε ηλικία κάτω από το πρίσμα των τριών βασικών τομέων ανάπτυξης – του **βιοσωματικού-ψυχοκινητικού**, του **γνωστικού** και του **ψυχοκοινωνικού-συναισθηματικού**. Σύμφωνα με το δεύτερο τρόπο, πραγματοποιείται μια **θεματική συζήτηση**. Μέσα από τη συζήτηση ξεχωριστών θεμάτων, όπως η κινητική ανάπτυξη, η γλωσσική ανάπτυξη, η ανάπτυξη της ηθικότητας και πολλών άλλων, επιχειρείται η παρουσίαση της πορείας της ανάπτυξης. Στο σύγγραμμα αυτό προτιμήθηκε ο πρώτος τρόπος παρουσίασης με διάταξη της

ύλης αφενός κατά περίοδο ανάπτυξης και αφετέρου κατά τομέα ανάπτυξης εφόσον έχουμε την πεποίθηση ότι ο τρόπος αυτός είναι πιο πρακτικός και επιτρέπει στον αναγνώστη μεγαλύτερη ευελιξία στη χρήση του βιβλίου. Μετά από τα δύο πρώτα μέρη ο αναγνώστης μπορεί να διαβάσει το σύγγραμμα αυτό κατά δύο τρόπους. *Οριζόντια* αν επιθυμεί να ασχοληθεί με όλες τις σχετικές με μια συγκεκριμένη περίοδο ανάπτυξης μεταβολές και ιδιομορφίες της συμπεριφοράς και συνεπώς διαβάζοντας όλα τα κεφάλαια ενός μέρους. *Κάθετα* αν επιδιώκει να αποκτήσει μια συνολική εικόνα των αναπτυξιακών μεταβολών οι οποίες συντελούνται σε ένα συγκεκριμένο τομέα (π.χ. το γνωστικό) σε όλες τις ηλικίες και μελετώντας μόνο τα αντίστοιχα κεφάλαια από κάθε μέρος. Πιστεύουμε ότι ο πίνακας που ακολουθεί αποτελεί έναν πρακτικό οδηγό για τον αναγνώστη.

Περίοδοι ανάπτυξης			
Τομείς ανάπτυξης	Βρεφική ηλικία Αντίστοιχα κεφάλαια	Νηπιακή ηλικία	Προσχολική ηλικία
Βιοσωματικός - ψυχοκινητικός	7	10	13
Γνωστικός - γλωσσικός	8	11	14
Ψυχοκοινωνικός - συναισθηματικός	9	12	15

Άλλα χαρακτηριστικά του βιβλίου

Στην προετοιμασία και το σχεδιασμό του συγγράμματος αυτού καταβλήθηκε κάθε δυνατή προσπάθεια ώστε να περιλαμβάνονται τα χαρακτηριστικά εκείνα τα οποία θα διευκολύνουν περισσότερο τον αναγνώστη στην κατανόηση των διαφορών θεμάτων που παρουσιάζονται.

Ανοικτή προσέγγιση

Η ιστορία της μελέτης της ανθρώπινης ανάπτυξης είναι διάσπαρτη από εν μέρει συγκρουόμενες απόψεις και θεωρητικές προσεγγίσεις. Καταβάλαμε κάθε δυνατή προσπάθεια ώστε κάθε άποψη η οποία περιλαμβάνεται στο βιβλίο αυτό να εδράζεται σε σύγχρονα ερευνητικά δεδομένα χωρίς να υπάρχει καμιά

ιδιαίτερη προσήλωση σε μια ορισμένη ψυχολογική «σχολή». Έγινε προσπάθεια να παρουσιαστούν σε κάθε θέμα απροκατάληπτα οι απόψεις διαφόρων σχετικών ψυχολογικών κατευθύνσεων ώστε ο αναγνώστης να μπορέσει να αποκρυσταλλώσει τη δική του γνώμη.

Λεπτομερή περιγράμματα κεφαλαίων

Κάθε κεφάλαιο αρχίζει με ένα λεπτομερή πίνακα των τίτλων των θεμάτων που πρόκειται να παρουσιαστούν. Αυτός ακολουθείται από μια σύντομη εισαγωγή ώστε να πάρει ο αναγνώστης μια πρώτη εντύπωση της ύλης που πρόκειται να ακολουθήσει.

Περίληψεις

Κάθε κεφάλαιο περιλαμβάνει στο τέλος περίληψη η οποία συνίσταται στην απαρίθμηση των κυριότερων σημείων του. Πιστεύουμε ότι αυτό αφενός διευκολύνει τους αναγνώστες εκείνους οι οποίοι επιθυμούν μια γρήγορη ενημέρωση για ένα θέμα πριν προχωρήσουν σε λεπτομερή ανάγνωση ενός άλλου και αφετέρου βοηθά στη σύνθεση των ιδεών καθώς και στην ανάκληση των πληροφοριών.

Προτάσεις βιβλιογραφίας

Κάθε κεφάλαιο ολοκληρώνεται με έναν κατάλογο προτάσεων βιβλιογραφίας για περαιτέρω μελέτη. Πρόθεσή μας είναι να δώσουμε στον αναγνώστη που έχει κάποιο ειδικό ενδιαφέρον την ευχέρεια να εμβαθύνει στο συγκεκριμένο θέμα. Παρόλο που αναγνωρίζουμε το γεγονός ότι υπάρχει σήμερα ένας πραγματικός οργανισμός στην έκδοση ελληνόφωνων βιβλίων σε θέματα ψυχολογίας, δεν χωρεί καμιά αμφισβήτηση ότι στον τομέα της ψυχολογίας ένας τεράστιος όγκος έρευνας διεξάγεται στις ΗΠΑ και συνεπώς οι δημοσιεύσεις και εκδόσεις αγγλόφωνων βιβλίων υπερτερούν αριθμητικά των ελληνικών.

Πλαίσια

Σχεδόν κάθε κεφάλαιο περιλαμβάνει «Πλαίσια». Σε αυτά συζητούνται σε μεγαλύτερο εύρος κάποια συναφή θέματα τα οποία πιστεύουμε ότι εμπλουτίζουν τις γνώσεις και διευρύνουν τους ορίζοντες του αναγνώστη. Ορισμένα από τα πλαίσια αυτά περιλαμβάνουν άμεσες εισηγήσεις για πρακτικές εφαρμογές.

Όροι-κλειδιά

Σε κάθε κεφάλαιο οι όροι-κλειδιά παρουσιάζονται με τονισμένα ή με πλάγια γράμματα στο κείμενο, ώστε να τους δίνει ο αναγνώστης την κατάλληλη προσοχή και σημασία.

Πίνακες

Σε αρκετές περιπτώσεις οι πληροφορίες είναι συνοψισμένες σε «Πίνακες» ώστε να βοηθείται ο αναγνώστης να αποκτήσει μια πληρέστερη εικόνα στο συγκεκριμένο θέμα.

Ευχαριστίες

Το έργο αυτό δεν θα ήταν κατορθωτό χωρίς την πολύτιμη συμβολή μιας ομάδας φίλων και συνεργατών. Θέλομε να εκφράσουμε την εκτίμησή μας και να ευχαριστήσουμε ιδιαίτερω τη Νανά Κολώτα και το Χρήστο Παντελίδη, των οποίων η συμβολή ήταν ανεκτίμητης αξίας αφού είχαν την υπομονή και βρήκαν το χρόνο να ανασκοπήσουν ολόκληρο το κείμενο του βιβλίου και να προσφέρουν με μεγάλη προθυμία και ζήλο λεπτομερή σχόλια. Η εποικοδομητική κριτική που μας έδωσαν μας ανατροφοδότησαν και μας προβλημάτισαν σε αρκετά σημεία και ασφαλώς συνέβαλε τα μέγιστα ώστε να αποκτήσει το κείμενο περισσότερη ορθότητα και σαφήνεια. Ευχαριστούμε επίσης τον Κωστή Κολώτα, ο οποίος πρόσφερε εύστοχες παρατηρήσεις στη μετάφραση όρων από την αγγλική στην ελληνική γλώσσα. Εκφράζομε τη μεγάλη μας εκτίμηση και τις ευχαριστίες μας.

Ευχαριστούμε επίσης θερμά όλους εκείνους οι οποίοι μας βοήθησαν στην κατάρτιση του αρχείου φωτογραφιών προσφέροντάς μας δίχως κανένα ενδοιασμό φωτογραφικό υλικό από προσωπικές τους συλλογές: τη Νεφέλη Κολιού-Καπνίση, τη Νόπη Τηλεμάχου-Νικολάου, τη Δήμητρα Ριρή-Κωνσταντίνου, την Τάσια Γιανναρά, τη Sheila Μουσκή, τους Mike και Audrey Sherman, τη Μαρίνα Τσιάκκα, την Ελένη Λοϊζίδου και τη Στάλο Μόρκαρη. Εξάλλου απευθύνομε τις ειλικρινείς μας ευχαριστίες σε όλους όσοι μας φιλοξένησαν στους χώρους τους ώστε να εμπλουτίσουμε τη φωτογραφική μας συλλογή: τις ιδιοκτήτριες των νηπιαγωγείων της Λεμεσού Kids at Work και La maison des infants Stefanie Καζάκου και Μαργαρίτα Χαμπουλά (αντίστοιχα) καθώς επίσης τον Δρ. Μίνω Σολομού (Γυναικολόγο-Μαιευτήρα). Είμαστε βέβαιοι ότι χωρίς την ανιδιοτελή προσφορά όλων τους η έκδοση αυτή θα ήταν αδύνατον να περιλαμβάνει την ποικιλία των φωτογραφιών η οποία τη χαρακτηρίζει και την κάνει ακόμη πιο προσιτή στον αναγνώστη. Ευχαριστούμε επίσης την Εύη Φυλακτού

και τους συνεργάτες της για τα σκίτσα. Ένα μεγάλο ευχαριστώ απευθύνουμε στους Δημήτρη Κοκκινόλαμπο και Κώστα Μάντζαλο, οι οποίοι μας πρόσφεραν ένα μεγάλο μέρος του ελεύθερου χρόνου τους για να καταρτίσουμε το αρχείο εικόνων και φωτογραφιών που περιλαμβάνονται, καθώς και τη Ριάνα Φιλίππιδου για τις πολύτιμες συμβουλές της στο χειρισμό των ηλεκτρονικών υπολογιστών.

Τέλος ένα μεγάλο ευχαριστώ απευθύνεται στην οικογένειά μας η οποία μας υποστήριξε και μας έδωσε την ηθική και την πρακτική βοήθεια χωρίς την οποία το βιβλίο αυτό δεν θα μπορούσε να γίνει πραγματικότητα.

Λουκία Δημητρίου